

Hairahduksia.

1. *kinnunki*, *kinunki* 'vintturi'.

Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja sisältää muiden muassa sellaisenkin sanan kuin *kinnunki*, *kinunki* 'vindspel, block, gina'. G. E. Eurénin samannimisessä teoksessa, jonka pohjana tunnetusti on ollut Lönnrotin keräämä aineisto, on niinkään *kinnunki* 'vindspel'. Ja myös Carl Heliuksen Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja selittää, että *kinungi* on 'Vindspel, Block, Brådspel'. Näiden jokaisen lähteenä on varmaan ollut G. Renvallin Suomalainen Sana-Kirja, jonka mukaan *kinnunki* merkitsee 'trochlea in navibus, Winde'. Kun tällainen vintturin nimitys muuten on tuntematon, on syytä katsoa, mistä tuo tieto on saanut alkunsa.

Renvallin lähteenä on tässäkin tapauksessa ollut Christfrid Gananderin Nytt Finskt Lexicon, jossa selitetään seuraavaan tapaan: *kinnungi*, *kinungi* pl. 'winda, windor på skepp', »Kinnungi plankku kjeroon veistetty perään ja keulaan winda på sned eller i bugt tälge til bak och framstammen». On helppo havaita, että Renvall on kiinnittänyt huomionsa vain Gananderin selityksen alkuosaan eikä ollenkaan eri kappaleena olevaan, hiukan haparoivaan lisäykseen, josta kuitenkin sanan oikea merkitys selvästi käy ilmi. Ganander on tulkinnassaan käyttänyt ruotsin sanaa *winda* merkityksessä, joka Vendellin mukaan tavataan Suomessa puhuttavissa murteissa: 'snehuggna bräder, som vid båtbygge användas till bordläggning för- och akterut nedtill', eikä merkityksessä 'vindspel', kuten Renvall on luullut. Tämä käy täysin varmaksi, jos tarkastellaan esim. niitä tietoja, jotka T. I. Itkonen on julkaissut Virittäjässä 1933, s. 382, puheena olevasta suomen murteiden sanasta ja sen alkuperästä. Näiden mukaan *kinunki*, *kinukki*, *kilunki* on 'veneen alempien laitojen sivukarsaus keulassa ja perässä', ja saatu Suomen-ruotsin sanasta (Köökari) *kinnungar* pl. 'sivukarsaaksi veistetyt lautakappaleet veneen toiseksi alimman lai-

dan päissä', (Kumlinge) *kinnungsbord* 'andra plankan (från kölen uppåt) i båt'. Lönnrotin sanakirjan lisävihkoon sisältyvä *kinunki* 'rummet mellan den lösa och egentliga bottnen i en båt' kuuluu myös tähän.

2. *kippari* 'myllynkivi'.

Samantapaiseen erehdykseen perustuu sellainen Lönnrotin sanakirjaan sisältyvä ilmoitus, että suom. *kippari* tarkoittaisi laivurin lisäksi myös myllynkiveä, 'qvarnsten'. Sama tieto tavataan myös Heleniuksella (*kippari* 'Skeppare, äfv. Qvarnsten') ja Renvallilla (*kippari* 'navarchus, Schiffer, it. al. lapis molaris, Mühlstein'). Ja tälläkin kertaa Renvall on hätiköiden käyttänyt lähdeään Gananderin sanakirjaa. Tässä näet aivan oikein selitetään, että *kippari* on 'skeppare, navarchus', huomautetaan, että virossa on sama sana, ja lisätään tämän jälkeen: »it. wid qwarn steen». Tämän jälkihuomautuksen Renvall sitten on käsittänyt väärin. Mitä Ganander näillä vähän avuttomilla sanoillaan on tarkoittanut, se käy ilmi saman teoksen toisesta kohdasta, jossa mainitaan sanan aikaisempi muoto *skippari* 'skeppare' ja tällä kertaa lisätään: »it: Iauhon skeppari — en winga el. harfot knippa i qwarn, at bortstryka mjöl. Myllyn pyhkäjä . . .» Edellisellä huomautuksella hän nähtävästi tahtoo lyhyesti sanoa, että myllyssäkin on, jauhinkiven läheisyydessä, *kippari*-niminen esine, ja jälkimmäisessä hän selittää, että »Iauhon skeppari» on linnun siipi tai jäniksen kypälä t. kypälänippu, jolla jauhoja pyyhkitään pois kivien läheltä.

3. *kirjota* 'ajaa karja kotiin'.

Perätön on myös sellainen Lönnrotin sanakirjan tieto, että suomessa olisi verbi *kirjota* 'ordna och leda boskapen hem', jonka mainitsevat myös Eurén (*kirjon joa* l. *-joon jota* 'ordna och leda boskapen (kirja)'), Helenius (*kirjon, ota, oa* 'Samla, Ställa i ordning boskapen', *-joja, -joma, an, -jominen, isen*, s. *-jova, an, -jonut, -matoi*, adj.) ja Renvall (*kirjoon, jota* al. *kirjon, joa* 'pecudes domum duco et ordino, das Rindvieh zusammenordnen'). Tällaisen selityksen on Renvall saanut Gananderilta, jonka sanakirjassa mainitaan, että *kirjoon -jota* merkitsee 'drifwer hem boskap, binder wid klafwa, impello domum pecora & alligo ad praesepe'.

Eurén on panemalla ruotsinkielisen merkityksenselityksen loppuun sulkumerkkeihin sanan »kirja» nähtävästi tahtonut selittää sanan alkuperää, ehkä sanoa, että se kuuluu samaan *kirja*-sikermään kuin esim. (Lönnr.) *kirjas* 'brokig l. prickig ko', *kirjo, kirju* 'fläckigt l. prickigt hemdjur (häst, ko, oxe)', *kirjos* 'brokig ko', lehmännimet *Kirjokas, Kirjonen*

ym., ja hämäästi kenties pääteltyt, että *kirjota* olisi samantapainen johdannainen kuin esim. *heinätä* 'slä, berga l. insamla hö', *kalata* 'kalastaa' ym. Tällaiset mietteet ovat kuitenkin perusteettomia, mikäli Eurén näin pitkälle onkaan asiaa ajatellut.

Ganander on sanakirjaansa onneksi tässäkin tapauksessa — kuten monesti muulloinkin — liittänyt viittauksen ainekseen, jonka pohjalla hän on sana-artikkelinsa muovannut: »ajoi kotia, karjan kirjoi kartanolle Run. ajoi kondiat kotia, karhut kirjoi kartanolle, käski muorin kytkemähän upräknade». Nuo säkeet on helppo tuntea kuuluviksi runoon, jossa kerrotaan, että Kullervo Kalervon poika, tuo kaunis Kalervon poika jne. rai-vostuneena veitsensä katkaisemisesta eväsleipään leivottuun kiveen loitsii karjan pedoiksi ja ajaa nämä kotiin. Esim. Vienan Karjalan toisoinnoissa vastaavat säkeet kuuluvat: »Ajo heän kontiet kotihe, Kirjo-karjan kartanolla» (SKVR I₂, 928: 111—2), »Ajo kondiet kotihe, Kirjokarhut kardanolla» (916: 88—9), »Ajo kondijat kotihe, Karhut kirjo kardanohe» (923: 143—4) jne. Jo näiden lisätoisintojen perusteella — oikeastaan ilmankin niitä — on helppo havaita, että Gananderin mainitsemat säkeet »karjan kirjoi kartanolle» ja »karhut kirjoi kartanolle» ovat — samoin kuin viimeiseksi mainittu vienalainenkin säe — alkuosaltaan takaheittoisia, kuuluisivat normaalimuotoisina »kirjoikarjan kartanolle» ja »kirjoikarhut kartanolle», missä esim. *kirjoikarja* tietysti tarkoittaa samaa kuin Lönnrotin sanakirjan *kirjokarja* 'brokig hjord (kirjava karja)'. Ganander on meta-teesin kautta outoon paikkaan joutuneen *kirjoi* osan käsittänyt samantapaiseksi imperfektimuodoksi kuin esim. *kalkoi*, *katsoi*, *sanoi* ja tämän pohjalla sepustanut infinitiivin *kirjota* («oikeampi» olisi ollut *kirjoa*, jommoisen »rinnakkaismuodon» Helenius ja Eurén myös mainitsevat) sekä pääteltyt tämän merkitsevän suunnilleen samaa kuin edellisen säkeen *ajoi* sanan. Näin on tullut hänen sanakirjaansa ja tästä Renvallin välityksellä aina Lönnrotin sanakirjaan asti *kirjota* verbi.

4. *kyymi* 'kuohu, tyrsky'.

Edellä mainituissa sanakirjoissa on sellainenkin suomen sana kuin *kyymi*, merk. (Lönnr.) 'skum, fradga, hafsskum, svall', (Eur.) 'skum, fradga', (Hel.) 'Hafsskum, Svall', (Renv.) 'spuma l. æstus maris, Schaum'. Tämänkin lähin alkulähde on Gananderin sanakirja, jossa selitetään, että *kyymi* on 'skum, wåg — spuma maris', ja mainitaan sen esiintymispaikaksi senaikaisen virsikirjan virsi 62, säkeistö 4: »Ettei weden *kyymi* minua lainois».

Tällainen säe tavataankin vanhassa suomalaisessa virsikirjassa jo

Maskun Hemmingin virsikirjan ensimmäisestä painoksesta (1611—1614) lähtien virressä, jonka Hemminki on sepittänyt sovittamalla 69 psalmin runomittaiseksi¹, seuraavassa yhteydessä:

Herra rucoelen laupjus cautta /
 Cuuldel mua hädhäs / ja ylös auta /
 Loghast ja syvist vesist /
 Etei vedhen *kyymi* mua lainois /
 Eik caevon aucko päällän painois /

Ainakin vielä v. 1788 painetussa virsikirjassa nämä säkeet esiintyvät oleellisesti samassa muodossa — vain ortografinen asu on aikojen kuluessa hiukan vaihdellut ja muuttunut —, mutta v:n 1789 ja sitä myöhemmissä painoksissa havaitaan mm. se vähäinen muutos, että *kyymi* muodon tilalle on tullut *kymi*. Se henkilö, joka tämän muutoksen on suorittanut, on varmaan katsonut, että *kyymi* on ollut painovirhe, ja tahtonut sen oikaista.

Jo kerran aikaisemminkin oli tehty sama korjaus. Olavi Elimaeuksen Soomenkielisessä Wirsikiriassa (1621) puheenalainen säe on asussa »Etei weden *kymi* minua lainois», mutta kaikissa tämän kirjoittajan käsiinsä saamista, vuosien 1630 ja 1788 välillä painetuissa virsikirjoissa on silti *kyymi*.

Että Maskun Hemmingillä todella on painovirhe, käy ilmi siitakin seikasta, että hänen virtensä pohjana olevassa Agricolan psalmin-suomennoksessa asianomainen kohta kuuluu näin:

Ettei ne Wedhen *Kymit* minua vpotaisi / ia ne syueydheth ei minua vleslainoisi / ia eike se Caiuon aucko sulietaisi minun ylitzeni.

Agricola käyttäekin melko usein *kymi* sanaa, esim. Ilmestyskirjan suomennoksessa, joten tämä tapaus ei suinkaan ole yksinäinen. Koko Raamatun suomennoksissa on mainitussa psalmin kohdassa aina v:sta 1642 lähtien käytetty sanaa *vuo*, jolla on samantapainen merkitys (*kymi* 'fluvius major, Fluss, Strom', *vuo* 'alveus fluviorum aquam rapide ducens, inde fluxus aquæ rapidus, flumen, Stromzug, strömichte Stelle', Renv.).

1600-luvun alussa syntynyt painovirheellinen muoto on siis pysynyt hengissä noin vuosisadan ja kolmeneljänneestä ja sen jälkeenkin aiheuttanut turhaa vaivaa sanakirjojen tekijöille itse Lönnrotia myöten. Lienee satuma, ettei kukaan ole hoksannut selittää sitä ruots. *skum* sanasta lainatuksi.

5. *launainen* 'lunastaja, vapahtaja'.

Kirjoituksessaan Jälkileikkuuta Agricolan kielestä, joka on julkaistu Virittäjässä II (1886), ss. 145—183, ARVI JÄNNES mm. luettelee sellaisia

¹ P. J. I. KURVINEN Suomen virsirunouden alkuvaiheet v:een 1640, s. 320.

Agricolan teoksista poimimiaan sanoja, alkuperäisiä tai lainatuita, jotka hänen mielestään ansaitsevat huomiota. Näiden joukossa hän mainitsee s. 175 substantiiviin »*launaise*, n. *-inen* lunastaja, vapahtaja We. 112 b». Tämän on sitten E. A. TUNKELO SUSA XXX, 39, s. 11, selittänyt kantaosaltaan germaanisperäiseksi: **launa-* + *-inen* johdannaisen kantasana »on nähtävästi sama **launa*, joka (työn) tulosta, työn tuottamaa hyötyä merkitsevänä jo ennen on mainittu keski-Hämeestä: < alkuskand. ? alkugermin. *launa* > muin.-norj.-isl. *laun* (neutr. plur.) 'Lohn, Vergeltung, Bezahlung'; vrt. goot. *laun* neutr. 'Lohn, Sold'; muin.- ja keski-yllisaks. *lôn* m. n. 'Lohn, Vergeltung'. Tunkelon selityksen on hyväksynyt ja omaksunut myös T. E. KARSTEN luettelomaisessa julkaisussaan Finnar och germaner (Folkmålsstudier X, s. 266). Samoin kuin *lunastaja* sanan kantaosa *lunas-* näyttäisi siis Agricolan kerran käyttämän *launainen* sanan kanta olevan germaanista lainaa.

Se Agricolan suomentama Weisujen ja Ennustoxien kohta, josta Jännes tämän sanan on tavannut, on Obadjan kirjan loppua ja kuuluu näin (Mikael Agricolan Teokset III, s. 664): »Ia ne Launaiset pite ne Esaun woret / ia ne Laxoin Asuuiset pite ne Philisterit omistaman».

Käännös tuntuu vaikealta ymmärtää, mutta se tulee selkeäksi, kun tarkastellaan saman kohdan myöhempiä käännöksiä. 1642 vuoden Raamatussa se on näin kuuluva: »Ja ne eteläs / pitä asuman Esaun wuorilla / ja laxoin asuuiset pitä Philisterit omistaman», 1685: »Ja heidän pitä perimän coco Etelän puolisen maan / ynnä Esaun wuoren cansza / ja sen lakeuden Philisterein cansza», 1758: »Ja heidän pitä perimän coco etelän puolisen maan, ynnä Esaun wuoren cansza, ja sen lakeuden Philisterein cansza», 1776: »Ia heidän pitä perimän koko etelän puolisen maan, ynnä Esaun wuoren kansza, ja sen lakeuden Philistealaisten kansza» jne. Uusimman Raamatun-suomennoksen mukaan tämä Obadjan kirjan 19:nnessä jakeessa esiintyvä kohta kuuluu: »Ja he ottavat perinnöksensä Etelämaan ynnä Eesaun wuoren, Alankomaan ynnä filistealaiset».

Tarvitsematta ehdottomasti rinnalle alkukielistä tekstiä tai Agricolan suomennoksen pohjana ehkä olleita muunkielisiä käännöksiä voidaan jo eriaikaisia suomennoksia toisiinsa vertailemalla helposti huomata, ettei merkitys 'lunastaja, vapahtaja' ollenkaan sovi puheena olevaan yhteyteen. »*Launaiset*» tai ehkä tarkemmin sanoen »*me Launaiset*» sanontaa vastaa myöhemmissä käännöksissä »ne eteläs», »coco Etelän puolisen maan», »Etelämaan» jne. Ja kun johdatamme mieleen, että Agricola usein käyttää 'etelä' merkityksessä sanaa *louna(s)* (ks. LAURI HAKULINEN Suomi 101, s. 29), niin käy ilmeiseksi, että hän on samaa periaatetta noudattanut puheenalaisessakin kohdassa ja että siihen

vain on sattunut tulemaan ja huomaamatta jäämään painovirhe: *Launaiset* on oleva *Lounaiset*. — Varmimmaksi vakuudeksi pantakoon tähän lopuksi vielä vastaava kohta v:n 1541 ruotsinkielisestä Raamatusta: »Och the södher vth / skola besittia Esau bergh / och the j dalomen / skola besittia the Philisteer».

Arvi Jännekselle on siis sattunut kummallinen tulkintavirhe, jota on vaikea selittää. Olisikohan häntä johtanut harhaan se seikka, että vähän aikaisemmassa kohdassa Obadjan kirjaa sanotaan: »Mutta Zionin woresa / pite wiele mutomat wapadhetuxi tuleman» ja aivan kirjan lopussa, kahdeksan rivin päässä käsitelystä kohdasta: »Ia Wapactaiat pite sen Zionin woren päle tuleman / ne Esaun woret Domitzeman»? Ehkäpä hän on hairahtunut päättelemään, että »Esaun vuorien» edellä eri kohdissa mainitut »Launaiset» ja »Wapactaiat» tarkoittavat samaa, kun kerran edellinen on ollut merkitykseltään arvoituksellinen. — Pääasia on, ettei suomen kielessä koskaan ole ollut *launainen* 'lunastaja, vapah-taja' sanaa.

6. *pauni*, *paunio* 'vesivaaka'.

'Suom. *pauni*, *paunio* sanan Lönnrot ilmoittaa merkitsevän 'liten vattenpuss, mindre vattenkär!' ja, Renvalliin vedoten, mutta silti kysymysmerkkiä käyttäen 'vattenpass'. Eurén kääntää samaan tapaan *pauni* ja *paunio* sanat ruotsiksi 'liten vattputt, mindre vattenkär, vattupass', Helenius 'Liten vattpuss, Vattpass' sanoilla. Renvall selittää: *pauni* al. *paunio* 'lacuna aquæ minor, kleine Wasserpfütze', al. 'vasculum aqua plenum, libra l. perpendiculo inserviens, Wasserpass'.

Näistä herättää erikoista huomiota tieto, että sana merkitsisi 'vesi-vaakaa' eli ns. »vatupassia» — 'lammikon' merkitys sanalla tavataan nyky-murteissakin, ja Eurénin ynnä Lönnrotin 'mindre vattenkär!' käänнос taas johtuu nähtävästi siitä, että Renvallin 'vasculum aqua plenum', jolla on tahdottu latinaksi selittää vesivaakaa, on ymmärretty väärin. Viimeksi-mainittu merkitys on muuten ainoa, jonka Ganander tuntee: *pauni* 'watupass, regula', ja sen hän on varmaan saanut Daniel Jusleniuksen Suomalaisen Sana-Lugun Coetuksesta, jossa myös *pauni* käännetään 'regula' ja 'watupass' sanoilla. Kun on vaikeata uskoa, että tällaisella teknillisellä laitteella olisi supisuomalainen, oikeastaan 'vesilammikkoa' tarkoittava nimi, vaikka tuossa työkalussa onkin pienoinen nestettä sisältävä lasiputki, tekisi mieli olettaa, että Jusleniukselle on sattunut vahinko. Joko hänen omissa muistiinpanoissaan taikka sitten esim. Johannes Wanæuksen hänelle antamissa sanakeräelmissä on voinut olla

epäselvästi kirjoitettuna »watupusz», ja tämän hän on saattanut lukea »watupasz».

Muuten on itse *pauni*, *paunio* sana ja sen historia sangen mielenkiintoinen, mutta tämän esittäminen saa jäädä toiseen kertaan.

Y. H. TOIVONEN